

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԹԻԻ Ա. — ՇՐՁԱՆ ԺԱ.

ՏԱՐԻ Ժ. — ՅՈՒՆՎԱՐ 31.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ԸՆՅԵԸ ԺԱՄԸ ՆԱԿ

ԵՒ

ՀԱՅՈՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՄԷՋ.

1877 թուական 1876էն ծանրածանր կինճռոտած եւ կտակած դառնաղէտ եւ մահաստիւն դործողութեանց եւ արդեանց սարսափելի մրցմանց տեսարանով աւելի գերազանցուելով եւ պատմութեանց մէջ տխուր յիշատակներ արձանագրելով չուեց ի յաւիտենականութիւն՝ բայց ոչ երբէք ի մոռացութիւն միանգամայն տարօրինակ արուեստից եւ հանճարներու տարօրինակ եւ յաւելտ ցաւալի մրցմանց արգասեաց մէջ ծնաւ ներկայ 1878 թուականը, զոր մանաւանդ բանական կենդանիքս շնորհիւ Տեառն կենդանութեան շունչը վաշելած լինելով՝ արժանացանք տեսնել եւ ողջունել՝ միմեանց բարեմաղթելով ըստ սովորականին Ներհաւոր նոր և բա-

շէ Գորի, ինչպէս նաեւ երախտագիտական ղգացմանց արդար հաւաստիքը եւ փառք վերուղղելով առ Աստուած:

Իցիւ թէ Աստուած լսէր մեր ձայնը՝ գթար՝ ողորմէր եւ պարգեւէր մարդկութեան հոգեւոր եւ մարմնաւոր բարութիւնք՝ խաղաղ եւ անվրդով կենցաղավարութեամբ ապահովելով ներկայ նոր տարւոյ մէջ՝ եւ վերջ ապաղէր դառնաղէտ մրցմանց եւ մահաշունչ գործողութեանց:

Գուցէ Աստուծով կատարուի այս եւ կամ աւելի հակառակը եւ աւելի չարացարք արգիւնաւորուի: Կամք Տեառն օրհնեալ եղիցի:

Ի՛նչ որ եւս լինի, Հայերս պէտք է մեր բաժինը կշռեմք եւ մշակեմք, որոյ համար յաւելտ մեր սեպուհ պարտաւորութիւնն է անխոնջ եւ անդադար հետեւիլ՝ խորհել՝ հոգալ եւ կարեւորը տնօրինել, մանաւանդ համայն գործողութեանց եւ շարժմանց մէջ մեծապէս պիտի քանամք եւ հրահանգուիմք անցեալէն օգտուիլ՝ նորա մէջ կատարուած

ջանից եւ արգասեաց փորձերէն գործ-
նական հմտութիւնը եւ օգուտը ար-
դիւնաւորելոյ համար, որպէս զի ներ-
կայումս մեզ կրկին բարի օրինակ առ-
նլով, եւ կամ զգուշութեան հրահանգ-
ընդունելով եւ օգտուելով՝ բոլոր այնմ
իրագործեմք եւ կամ աւելի եւս բարի
արդիւնք ստանալոյ միջոցներ գտնել
եւ գործադրելոյ համար յարատեւ հե-
տապնդեմք:

Ինչպէս միշտ՝ նոյնպէս իներկայիս
Հայոց ամենակարեւոր եւ ամենէն նուի-
րական պաշտօն եւ պարտքն է իւրեանց՝
Հայաստանեայց առաքելական եկեղեցին
ճանաչել՝ եւ պաշտել բարի նախանձով՝
նորա պայծառութեան եւ ապահով յա-
րստեւութեան կարեւորութիւնքը ջեր-
մեռանդութեամբ հոգալով եւ լրացնե-
լով՝ ինչպէս որ զարգ միշտ մտածած
են եւ աշխատած, նոյնպէս պարտաւոր
են յաւիտեանս:

Համայն հարազատ Հայոց անշուշտ
պէտք է միշտ եւ յատկապէս քաջ գի-
տենալ՝ — եւ ինչպէս արեգակնափայլ
ճշմարտութիւն եւս է՝ զի Հայոց Ազգի
անցեալը եւ ներկայս Հայաստանեայց Ա-
ռաքելական Ս. եկեղեցւոյ պարտական
է. Հայոց Ազգի կեանքը եւ մահը անտի
կախումն ունի. Հայոց ապագայն Հայաս-
տանեայց եկեղեցւոյ մէջ բեւեռուած
եւ հաստատուած է. Հայք Հայաստան-
եայց եկեղեցւոյ համար եւ նորա մէջ
պիտի գործեն, նորա մէջ պիտի ջանան
բարեգործական հաստատութեամբք եւ
կրթական հիմնարկութեամբք ճոխա-
նալ՝ սնանիլ՝ զարգանալ եւ յառաջա-
դիմել, նորա մէջ Հայկական շուհն եւ

ոգի պիտի ստանան եւ բեղմնաւորեն,
նորա մէջ իւրեանց մտքերը եւ սրտերը
պիտի ազնուացնեն՝ լուսաւորեն եւ զար-
գարեն, նորա մէջ բարի մարդկութիւնը
եւ քրիստոնէութիւնը պիտի ուսանին,
մէկ խօսքով՝ նորա մէջ հանդերձ կեն-
ցազագիտական հմտութեանց կարեւո-
րութեամբք եւ ազգային ամեն յատ-
կութեամբք՝ ճշմարիտ եւ հարազատ Հայ
պիտի ծնանին՝ սնանին՝ զարգանան եւ
իւրեանց կեանքը կնքեն:

Այս եւ այսպիսի գեղեցիկ եւ նուի-
րական նպատակը եւ պարտաւորու-
թիւնքը որքան վսեմ՝ որքան քաղցր՝
որքան անհրաժեշտ՝ հանրաբաղձալի
եւ պաշտելի են ամեն հարազատ հայո-
րելոյ համար, նոյնքան եւս ծանր են եւ
գործադրութիւնքը մեծամեծ միջեւ
անգամահազին խոչընդոտներու կհան-
դիպին: Օրինակները նոյն իսկ անցեալ
1877 թուականում բաւական կը գտնու-
ւին իսկ անչափ աւելի՝ բազմաթիւ եւ
բազմաոտեճակները կը գտնուին եթէ ու-
շադրութեամբ հետազօտուին եւ դի-
տուին անցեալ տարիներէ բաղկացած
շատ դարերում:

Եթէ միայն Քրիստոնէական դարերը
եւ անցեալ ժամանակները զննուին, մի-
թէ սակաւ օրինակներ կը գտնուին:

Դժբաղդ Հայեր, երբեմն ունեցած
են քաղաքական իշխանութիւն, որով
ջանադաժ են ծաղկիլ եկեղեցւոյ հետ ի
միատին, բայց չաշխարհ մնացած են՝ որ
հէգ Հայոց գլխոյն կարկոտանման չեն
հեղեղած, մինչեւ որ թշնամիք քանկցս
յաջողած են զայն գողցես միանգամ
ընդ միշտ հիմնայնութիւն տապալել երա-

դելով որ երբէք չկարողանայ վերականգնիլ:

Միայն այն եւ մի միայն Հայաստանեայց եկեղեցին ցարդ կանգուն եւ յարատեւ մնացած է: որոյ համար Հայք երբէք չեն ներած թշնամեաց՝ եւ ամեն բան յանձն առած՝ զոչ տուած եւ յաջողած են ապահովել ամեն դարանագործութիւններէ եւ չարամիտ ոտխալ մատամիտ ներգործութիւններէն՝ դարձեալ համեմատաբար ոչ այնչափ մեծ զոհեր տալով եւ վնասներ կրելով:

Կկարծէք՝ եկեղեցւոյ թշնամիք աննշան կամ սակաւաթիւ էին եւ նորա համար չյաջողեցան: — Այնքան բազմաթիւ եւ սարսափելի էին եւ են, զի միայն թագաւորներ չէին, այլ եւ նոցա հետ կյաճախէին եկեղեցականներ եւ քրիստոնէանէր, զէնպէսներ, բազում ազգեր եւ մինչեւ անգամ զինեալ ահագին բանակներ: Ոմանք օտարակրօն նախանձախնդրութեամբ կյարձակուէին, ոմանք դաւանաբանական պատճառաբանութեամբք կնեղէին եւ Հայութեան կսպառնային, եւ բազումք քրիստոնէութեան դիմակով ծպտուած՝ քրիստոնէութեան անունը եւ բարի նախանձր պատուակելով՝ ամեն բարբարոսութիւն գործել չէին եւ չեն խղճեր՝ եւ թշուառ Հայերը եւ Հայաստանը յաւեր՝ ի սուգ եւ ի մոխիր կընստեցնէին:

Ի՞նչ էր պատճառը՝ զի եկեղեցին քան զքաղաքական անկախութիւն մերանողորելի՝ դաժան եւ ստուարաթիւ թըշնամիներ ունենալով՝ կարողացաւ իւր գոյութիւնը ի յարատեւութեան պահ-

պանել, իսկ քաղաքականը քանիցս վերականգնեցաւ եւ անկաւ:

Զինուորական խաճիճ՝ տաղանդ եւ ռազմագիտութիւն կպակասէր: Հայաստան երկրի դիրքը վատթանք եւ ռազմագիտութեանց անյարմար էր: Քաջ զօրականք եւ զօրապետք կպակասէին: Գլխաւոր կպակասէր: Աստուարական գիտութիւնը եւլն թերի էր:

Գրեթէ ոչինչ չէր պակասէր բաց ի մտաւորական եւ բարոյական՝ գեղեցիկ եւ բարի հայկական — ազգային կրթութեանէ եւ զարգացումէ՝ զոր համեմատաբար մեծ խնամքով եւ հետեւողութեամբ կմատակարարէր եկեղեցին կամ եկեղեցական Նուիրապետութիւնը՝ թէեւ սակաւաթիւ անձանց եւ սահմանափակ շրջանի մէջ, ուստի եկեղեցին ոչ միայն պաշտօնեաներով, այլ եւ նոցա հետ կամ նոցա խնամոցները կրթական աշխատասիրութեանց պարապողներով եւ զարգացողներով կը պաշտպանուէր եւ կքարոզուէր, կրօնական եւ բարոյական զգացմամբք միայն ազգը կոգեւորէր եւ կպատրաստէր, որով միանգամայն թշնամեաց դէմ՝ անյադթելի խնոյեան կհանդիսանար եւ ամեն տեսակ որոգայթները եւ չարնպատակները ամեն ժամանակ ջարդու փշուր կըցրուէր եւ ապարդիւն կթողուր: — Արեւիկ է ուրիշ պատճառներ եւս գտնել եւ ապացուցանել, բայց այս ճիշտ եւ անհերքելի է՝ որ մեր յիշածներէն աւելի հիմնական՝ զօրաւոր եւ բանաւոր չեն կարող համարուիլ:

Այս պակասութիւնը եթէ չստեմք ի սկզբանէ՝ սակայն անշուշտ պէտք է

խոստովանիմք զի երկար տարիներ յարատեւած է եւ ցարդ ըստ արժանւոյն նկատողութեան առնուած է: Եւ ինչո՞ւ համար ուշադրութենէ՝ այսչափ պիտի վրիպէր:

Գուցէ քաջ հասկացողներ գտնուած են, բայց ժամանակակից կրթական զարգացման աստիճանը եւ կրօնական զգացումը՝ ինչպէս նաեւ յաճախող օտարակրօն կամ օտար եկեղեցւոյ եւ գէշից քարոզչաց ջանքեր ստիպած էին այնպէս քարոզել եւ զարգացնել, սակայն որքան օգտաւէտ եղած է եւ պիտի լինի:

Գուցէ ներկայումս ուշադրութեամբ նկատելով եւ հետազօտելով հեռաւորս եւ իմանալ հեշտ լինի՝ որ մեր նախնիք պարտաւոր էին եւ իրաւունք ունէին այնպէս եւս իմանալ՝ քարոզել եւ ջանալ, որպէս զի ազգը եւ եկեղեցին ապահովէին եւ ազատէին ստէպ յաճախող վտանգներէն եւ դարանագործութիւններէն՝ միանգամայն իսպառ եւ անհետ կորստենէ: մանաւանդ որ միջոցներն եւս այնքան նեղ եւ անձուկ էին՝ որ միայն եկեղեցիներ կանգնելոյ եւ կրօնը ուսուցանելոյ կարողութիւն եւ գիւրութիւն հաղիւ կրնային ունենալ: որոյ համար եւս հազար անգամ շնորհակալ եւ երախտապարտ մնալ պարտաւոր ենք:

Գալով ներկայիս՝ անցելոյն մեծ սխալները եւ թերութիւնները ուղղել պէտք է այս ինքն դարձեալ քաջ գիտնալով որ Հայոց փրկութիւնը եւ ապագայն Հայոց եկեղեցւոյ մէջ է եւ անտի կախումն ունի մի եւ նոյն ժամանակ պէտք է քաջ գիտնալ որ Հայք մի ազգ են եւ կրկադ-

մեն, եւ ըստ այնմ թէ Հայոց Ազգի եւ թէ եկեղեցւոյ համար ի միասին ջանալ եւ գործել՝ միշտ եկեղեցւոյ հովանաւորութեան եւ պաշտպանութեան ներքեւ պատասպարուելով:

Այս գեղեցիկ եւ վսեմ նպատակը արդիւնաւորելոյ եւ պսակելոյ համար շատ բան կպակասի, շատ միջոցաց եւ ծանր զոհողութեանց կարօտութիւն կայ:

Բաւական է եթէ ամենէն աւելի դաստիարակութեան նուիրական խնդրոյն մեծ խնամք եւ ուշադրութիւն նուիրուի եւ հայկական ոգի եւ դաստիարակութիւնը մշակուի՝ զարգանայ եւ հանրասփիւռ արգիւնաւորուի, որոյ համար Հայ դպրոցներ հարկաւոր են, եւ որքան կարելի է՝ հետզհետէ պէտք է կարճելով պակասեցնել օտարակիր զաստիարակութիւնը (*): պղտոր աղբիւրներէ իսպառ հեռու փախչիլ, եւ Հայութեան հարազատ կաթին մտաւորական՝ բարոյական բեղմնաւոր սնունդը միակ աղբիւր ընդունիլ եւ նուա՛ ինչպէս նաեւ կենցաղավարութեան պիտանի եւ կարեւոր ուսմամբք եւ արուեստներով զարգանալ եւ հանդիսանալ:

Սորա համար 1877 թուականում որքան ջանք եւ հետապնդութիւն եղած է, պէտք է նկատել եւ օգուտ քաղել:

(*) Զայս թերահասակ եւ չզարգացած անձանց կամ մանկանց եւ այլոց համար պէտք է իմանալ: Վասն զի հասակը առած եւ զարգացած անձինք ուր որ երթան՝ աւելի վտանգի չեն կարող ենթարկուիլ, մանաւանդ թէ զարգացած միտք եւ հաստատ համոզում ստացած լինելով՝ աւելի եւս խոյնան կկանգնին հակառակորդաց դէմ:

Ապա թէ ոչ — այս ինքն եթէ նուազ
ջանք եւ արդիւնք եղած է — գէթ 1878
ներկայ թուականում եւ հետագանե-
րում աւելի եւս այսպիսի նախամեծա-
րելի նպատակով եւ ըզձիւք պէտք է
ուխտել: Կարեւոր միջոցները հոգալ եւ
արդիւնաւորել:

Դուք անցեալ տարի ինչպէս որ կա-
րեւոր էր՝ ակնարկեալ կրթութեան եւ
պատրաստութեանց համար ոչ այնքան
ջանքեր եղած լինին՝ որքան կրօնական
գիմականերով պատրուակեալ տարօրինակ
եւ հրապուրիչ գործողութիւնք եղած
են, որոց համար ի հօրէի գործիքներ
չէին տակասեր եւ ոմանք երազայոյս ա-
ռաջնորդներ ձեռնալ կրնային սիրել:
մինչդեռ հարազատ Հայոց համար աւելի
կարեւոր եւ պէտք է անցեալէն փորձեր
եւ հրահանգիչ խրատներ ստանալ, Հայ
աղգութեան եւ Հայաստանեայց եկեղե-
ցոյ սիրով զգացմամբ եւ ոգւով պէտք է
պատրաստել եւ ոգեւորել Հայկական
սերունդը կամ ազգը եւ այնպէս յուսալ՝
որ ոչ միայն անցեալ տարիները եւ ներ-
կայ 1878 թուականը այլ եւ յաջորդնե-
րը միշտ Հայոց համար շնորհաւոր բարի
եւ բարեկիշատակ լինին՝ թէ եւ նոցա մէջ
աղէտալի անցքեր եւ սրտամկիկ տեսա-
րաններ եւս կրնան պատահած լինել կամ
պատահել: Եւ ակայն Հայք աւելի ի՞նչ կա-
րող են անել եւ ուրիշ կերպ եւ ո՞ւմ
հետ կրնան մրցիլ, եթէ ոչ՝ յաւէտ ա-
րուեստից եւ վաճառականութեան հե-
տեւելով, կրօնական մասն զգացմամբ
առաքինանալով եւ ճոխանալով, մտաց
եւ բարուց գովելի եւ գեղեցիկ լոյս եւ
սնունդ տալով, միանգամայն Հայոց ազ-

գը եւ եկեղեցին ըստ նխթականին եւ
ըստ բարոյականին երջանիկ մի վիճա-
կում փառաւորելով, եւ այսպէս միայն
եւ միշտ փառաւոր մի ազագայի յոյս
տածելով եւ առաջնորդելով, որ շատ
դժուար չէ՝ եթէ խաբուսիկ իլլըր-
տումներէ եւ գիմական որ անձինքներէ
զգոյշ մնալով՝ սիրով եւ միաբանու-
թեամբ՝ անկեղծ ջանիւք եւ յարատեւ
նախանձախնդրութեամբք հետեւիք եւ
գուն գործեմք յաւէտ եւ մի միայն ի
պայծառութիւն եւ ի բարգաւաճանս
Հայաստանեայց Ազգի եւ եկեղեցոյ՝ նո-
ցա հարազատ եւ անձնանուէր որդիք եւ
անդամներ լինելով, որոց մէջ գտնը-
ւիլո եւ մի խոնարհ պաշտօնեայ եւ գոր-
ծակից լինելը յաւէտ եւ ինձ սիրելի
միանգամայն պարծանք կհամարիմ:

Վ. Ե. Մ.

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Կռապաշտական դարուն մէջ Քրիս-
տոսի աշխարհք գալէն յառաջ երբ որ
բնատուր հանձարաւոր անձանց փոր-
ձառական հմտութեամբ գիտութիւն-
ները ծաղկեցան, եւ իմաստասէրք գա-
նազան իրանց եւ տիեզերքիս վրայեօք
քննութիւններ անել սկսան, եղան ո-
մանք որ տիեզերքի այսպիսի գեղեցիկ
կարգադրութեամբ կառավարելը տես-
նելով, նորա գոյացմեցանօղ եւ կառա-
վարօղը իմանալ ուզեցին:

Աւելի խորիմաց բանագէտները սահ-
մանեցին, թէ աշխարհքս ինքնագոյ է
ուննք ալ թէ մանրամազ փոշիներէ